

Maastikud ja nende liigestamine

Taavi Pae, Tartu Ülikooli inimgeograafia ja regionaalplaneerimise õppetooli teadur

Maastike loodusgeograafiline liigestus on läbi aegade olnud üks geograafide lemmikteemasid. Võib isegi öelda, et iga endast lugupidav geograaf on teinud oma maastikulise liigestuse.

Idee iseenesest on ju lihtne ja pärineb saksa-vene geograafiakoolkonnast, kus maastike põhjalikule kirjeldamisele järgnes loodusgeograafiliselt sarnaste elementidega alade koondamine. Võime muidugi küsida, et milleks seda kõike vaja? Siiski on inimloomusel kalduvus nähtusi rühmitada, sest niiviisi saame paremini aru meid ümbritsevast maailmast. Juba Johannes Gabriel Granö väitis 1922. aastal: „säärast liigestust vajavad kõik need teadused, mis uurivad maapinda ja elusat loodust.“

Kodukandi paremini mõistmise tulemusena jõudsid maastikulise liigestamise katsed esmakordselt geograafiaõpikutesse 1917. aastal. Kuid Eesti loodust oli proovitud rühmitada ka varem. Nii näiteks võime Eesti orograafiliste suurvormide liigestuse esmakatseks pidada Friedrich Struve andmetele tuginedes Karl Rathlefi 1852. aastal koostatud tööd. Seal on nii tekstiliselt kui kartograafiliselt määratud mitmed meile tänaseni tuntud reljeefi suurvormid, mis kattuvad paljuski tänaste maastikurajoonidega.

Maastikulistest liigestustest rääkides ei saa me mööda vaadata Johannes Gabriel Granö pärandist. Tema 1922. aastal ajakirjas „Loodus“ ilmunud „järjejutt“ pani selge aluse meie edaspidistele maastikulistele liigestustele. Kuigi viimaseid on pea sajandi jooksul ilmunud palju, võime öelda, et Granö maastikuline liigestus on üks teaduslikumaid, kuivõrd ta kasutas liigestuse koostamiseks, erinevalt paljudest teistest, selget teaduslikku metoodikat. Lihtsustatult öeldes otsis ta vene verstase kaardi pealt eri aspektidest – pinnavormid, veestik, taimkate ja inimasustus – sarnaseid piirkondi. Olles alad määratlenud, asetas ta need üksteisega kohakuti. Tänapäevases geoinformaatilises mõttes paigutas ta ruumilised teemakihid üksteise peale ja selgitas, et kohtades, kus üksteise lähedal asub rohkem piire, on ka maastikurajooni piir tugevam. Tegelikuses, st looduses, on ju enamasti nii, et maastikurajoonide piirid on hajusad ning konkreetset, maastikus jälgitavat piiri ei teki. Vaid ühe piiri puhul Eestis vahetub maastikurajoon kiiresti: selleks piisab ühest sammust. See on mõistagi üleminek Põhja-Eesti lavamaalt Soome lahe rannikumadalikule. Samas on see selge loodusgeograafiline piir jäänud Granöl sootuks tähelepanuta. Piiride hajususe probleemi lahendas Granö siiski osavalt. Tema järgi tuleks pigem lähtuda tuumaladest, kus vastav maastikurajoon on kõige ilmekam. Siinkohal võib veel lisada, et kõige tugevamate piiridega joonistus Granö maastikulisel liigestusel välja Vooremaa.

Granö töö üheks suureks väärtuseks on sealne toponüümikarohkus. Määratud maastikele oli lisaks piiritlemisele vaja anda ka nimed. Käibeled tulid või uuenenud tähenduse said Alutaguse, Haanjamaa, Lahemaa, Palumaa, Vooremaa ja Soomaa – nimed, mis on tänastele eestlastele kõik tuttavad. Siinkohal võiks lisada mõned maastikurajoonide nimed, mis käibeled

ei läinud – Rotala (Lääne-Eesti madalik), Suurkülamaa (praegune Pandivere), Vahemaa (Kõrvemaa), Hagerimaa (Harju lavamaa lõunaosa), Lauramaa (piirkond Setumaal väljaspool tänaseid Eesti piire) ja Jõetaguse (piirkond Endla soostikust Alam-Pedjale).

Kuidas liigestasid meie maastikke varasemad geograafid, võib vaid ette kujutada. Me ei tea, kui paljudes kohtades olid nad ise käinud, kuid teame kindlasti, et maastikega täidetud pildialbumeid, ortofotosid ega Google Earth'i rakendust nad sirvida ei saanud. Üldistused pidid nad tegema suhteliselt väikesemõõtkavalistelt kaartidelt ja saksakeelsetest teatmeraamatutest. Ka Granö kahtles kohati oma uurimuses: „... saadud maastikud on üldjoontes tõelikkusele vastavad.“ Kui paljudes maastikurajoonides jõudis Granö oma napi Eestis viibimise aja jooksul üldse käia?

Kui Granö koostatud maastikuline liigestus on üks metoodilisemaid meie maastikuliste liigestuste ajaloos, siis nõukogude perioodil laialdaselt kasutusel olnud liigestus, mille autor oli Endel Varep, ei oma peaaegu mingit metoodikat. Laia leviku tagas aga trükk Eesti Nõukogude Entsüklopeedias. Tänapäeval on enimkasutatav ilmselt Ivar Aroldi maastikuline liigestus, mis lähtub peamiselt loodusgeograafiast. Arold eristas 1990. aastate lõpus koostatud digitaalkaardil (1:100 000) rohkem kui 19 000 geokompleksi, mis ta liigitas üheksateistkümmesse tüüpi. Kokku on Aroldi järgi Eestis 25 maastikurajooni ja nende piires omakorda 121 allrajooni ehk paikkonda.

Olgu lõpetuseks toodud loend Eesti ala kohta koostatud maastikulistest liigestustest: Mihkel Kampmann (1917), Jaan Rumma (1920), A. Matkur (1921), Johannes Jürgens ja Karl Tasak (1922), Granö (1922), August Tammekann (1933), Endel Varep (1959), Kallio Kildema (1968), Arvo Järvet (1998), Ivar Arold (2005). Ehk tasuks kõik needki liigestused, järgides Granö eeskuju tema temaatiliste aladega, asetada geoinformaatilist arsenalit kasutades üksteise peale – siis alles selguksid Eesti ilmekaimad maastikupiirid ja tuumalad.